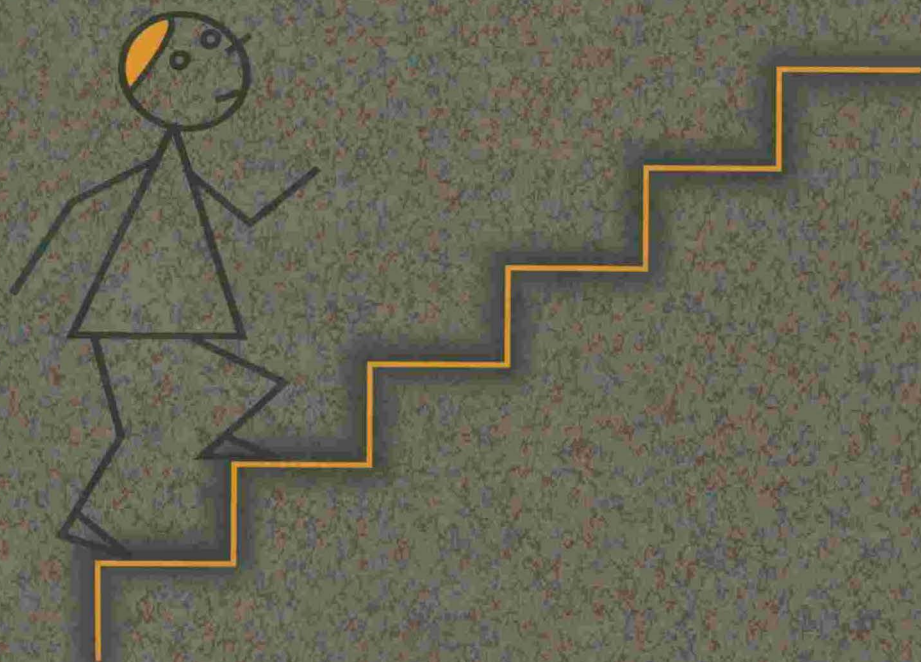

Barbara Szacka

WPROWADZENIE do socjologii

OFICYNA NAUKOWA

WPROWADZENIE do socjologii

Barbara Szacka

WPROWADZENIE do socjologii

*Dar Profesora
Władysława Kwaśniewicza*

OFICyna NAUKOWA

Warszawa 2003

35,-

Projekt okładki i stron tytułowych
Ireneusz Sakowski

Redakcja
Jan Kowalski, Mirosława Łątkowska

Copyright © by Barbara Szacka and Oficyna Naukowa
Warszawa 2003

Wykorzystywanie zawartych w książce tekstów, zarówno w całości,
jak i we fragmentach, stanowi naruszenie praw autorskich i jest karalne.
Dotyczy to również tłumaczenia, powielania, wykonywania mikrofilmów
i reprodukcji metodami elektronicznymi

Oficyna Naukowa dziękuje Ministerstwu Edukacji Narodowej i Sportu
za finansową pomoc w publikacji tej książki

Ks₂ 201919

ISBN 83-88164-66-X

OFICYNA NAUKOWA

00-533 Warszawa, ul. Mokotowska 65
tel. (0 22) 622 02 41, fax (0 22) 622 02 42
e-mail: oficyna.naukowa@data.pl

Wydanie pierwsze
Warszawa 2003

Skład: ReAd, Warszawa
Druk i oprawa: Łódzkie Zakłady Graficzne

D
38/10

Spis treści

Przedmowa 11

CZĘŚĆ PIERWSZA. PROLEGOMENA 15

Rozdział I. CHARAKTER SOCJOLOGII I HISTORYCZNE WARUNKI JEJ POWSTANIA 17

1. Przedsocjologiczna wiedza o społeczeństwie 19
 - Przedsocjologiczna refleksja teoretyczna 20
 - Wiedza potoczna i wiedza naukowa 21
2. Historyczne warunki narodzin socjologii jako dyscypliny naukowej 23
3. Socjologia jako dyscyplina naukowa 26
 - Kształtowanie się socjologii jako dyscypliny naukowej 26
 - Socjologia jako jedna z nauk społecznych 28
 - Wewnętrzne różnicowanie socjologii 32
 - Socjologia współczesna 36
 - Socjologia współczesna a powojenna socjologia polska 40
4. Metody i narzędzia badawcze socjologii 43
 - Empiryczne poznawanie społeczeństwa 43
 - Narzędzia badawcze socjologa 45
5. Socjologia jako dyscyplina użyteczna praktycznie 49

Rozdział II. BIOLOGICZNE PODSTAWY ŻYCIA SPOŁECZNEGO Z PERSPEKTYWY BIOLOGII EWOLUCYJNEJ 53

1. Ekologia, etologia i socjobiologia 55
2. Podstawowe problemy życia społecznego istot żywych 60
3. Sposoby rozwiązywania problemów życia społecznego wśród kręgowców 61
 - Mechanizmy ograniczania agresji 62
 - Współpraca i współdziałanie 65
4. Życie społeczne człowieka z perspektywy biologii ewolucyjnej 66

Rozdział III. KULTURA 73

1. Kultura jako wyróżnik człowieka 75
 - Charakterystyka kultury jako atrybutu człowieka 76
 - Treść kultury 77

2. Wielość kultur i relatywizm kulturowy 81
 - Wielość kultur i kryteria ich wyodrębniania 81
 - Relatywizm kulturowy 83
3. Dziedziny kultury i kultura symboliczna 86
 - Kultura symboliczna 87
4. Kultura jako przedmiot zainteresowania socjologii 89

Rozdział IV. ZMIANA SPOŁECZNO-KULTUROWA 93

1. Klasyczne teorie rozwoju społecznego: marksizm i ewolucjonizm 96
 - Marksizm 96
 - Ewolucjonizm 99
2. Typy społeczeństw 100
 - Spółeczeństwo tradycyjne 101
 - Spółeczeństwo przemysłowe 102
 - Spółeczeństwo poprzemysłowe, ponowoczesne i informacyjne 103
3. Teorie modernizacji, konwergencji i zależności 104
 - Modernizacja 104
 - Teoria konwergencji 106
 - Koncepcja zależności i systemu światowego 107
4. Działania ludzi oraz ruchy społeczne jako czynniki zmiany 108
 - Ruchy społeczne 109
- Nota bibliograficzna 113

CZĘŚĆ DRUGA. CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE 117

Rozdział V. INTERAKCJE SPOŁECZNE 119

1. Pojęcie interakcji społecznej 121
2. Interakcje jako przedmiot zainteresowania psychologii 122
3. Interakcje jako przedmiot zainteresowania socjologii 123
 - Interakcja jako wymiana 124
 - Interakcja jako gra 125
 - Interakcja jako komunikacja 126
4. Społeczeństwo z perspektywy interakcji 130
 - Instytucje 132

Rozdział VI. SOCJALIZACJA 135

1. Pojęcie socjalizacji 137
2. Osobowość 139
 - Osobowość jako przedmiot zainteresowania antropologii społecznej i socjologii 141
3. Rola społeczna 144
 - Dwa kierunki zainteresowań rolą społeczną 146
 - Rola społeczna a osobowość 148
4. Tożsamość 149

- 5. Rodzaje socjalizacji 152
 - Socjalizacja pierwotna 152
 - Socjalizacja wtórna 153
 - Resocjalizacja 154

Rozdział VII. KONTROLA SPOŁECZNA 157

- 1. Kontrola społeczna i porządek społeczny 159
- 2. Konformizm 162
- 3. Dewiacja 164
 - Co to jest dewiacja 164
 - Dewiacja jako przedmiot zainteresowania socjologii 166
 - Rola dewiacji w zbiorowości 172
- 4. Kontrola społeczna jako reakcja na dewiację 174
- Nota bibliograficzna 177

CZĘŚĆ TRZECIA. ZBIOROWOŚCI SPOŁECZNE 179

Rozdział VIII. GRUPA SPOŁECZNA 181

- 1. Grupa społeczna jako przedmiot zainteresowania socjologii 183
- 2. Małe grupy jako mikrostruktury społeczne 185
- 3. Struktury wewnątrzgrupowe 188
 - Struktura socjometryczna 188
 - Struktura przywództwa 189
 - Struktura komunikacji 191
- 4. Spójność grupy 192
- 5. Wybrane rodzaje grup 194
 - Grupa pierwotna 194
 - Grupy własna i obca 197
 - Grupa odniesienia 199

Rozdział IX. ORGANIZACJA FORMALNA 203

- 1. Celowe grupy formalne, czyli organizacje 205
- 2. Historyczne źródła socjologii organizacji 207
 - Max Weber i typ idealny biurokracji 207
 - Teorie zarządzania 209
- 3. „Patologie” organizacji formalnych 212
- 4. Organizacje jako przedmiot zainteresowania socjologii 215
 - Trzy poziomy analizy problematyki organizacji 217

Rozdział X. SPOŁECZNOŚĆ LOKALNA 223

- 1. Historyczne źródła socjologii społeczności lokalnych 225
 - Ferdynand Tönnies i dwa typy zbiorowości 225
 - Socjologia amerykańska okresu międzywojennego 226
 - Franciszek Bujak 228

2. Społeczność lokalna i zbiorowość terytorialna 229
 - Społeczność lokalna 229
 - Zbiorowość terytorialna 230
3. Społeczności lokalne i zbiorowości terytorialne jako struktury średniego poziomu 230
4. Lokalizm 233

Rozdział XI. NARÓD 237

1. Naród jako przedmiot zainteresowania socjologii 239
 2. Zbiorowość etniczna 241
 - Charakter zbiorowości etnicznej 241
 - Rodzaje grup etnicznych 242
 - Grupa etniczna a naród 243
 3. Dwie drogi kształtowania się narodów w Europie 244
 4. Naród a nowoczesność 246
 - Trzy fale ruchów narodowych i kształtowania się państw narodowych w epoce nowoczesnej 249
 5. Państwa wielonarodowe i narody wieloetniczne 250
 - Konflikty etniczne 254
 6. Zawile drogi kształtowania się nowoczesnych narodów: przykład Polski 256
 - Od państwa do narodu 256
 - Od narodu do państwa 262
 - Mniejszości narodowe i etniczne we współczesnej Polsce 267
- Nota bibliograficzna 271

CZĘŚĆ CZWARTA. PODZIAŁY SPOŁECZNE 273

Rozdział XII. ZRÓŻNICOWANIE SPOŁECZNE I RUCHLIWOŚĆ SPOŁECZNA 275

1. Różnice i nierówności jako przedmiot zainteresowania socjologii 277
2. Trzy klasyczne spojrzenia na podziały społeczne 280
 - Karol Marks i pojęcie historyczne klasy 280
 - Max Weber i trzy płaszczyzny podziałów społecznych 282
 - Koncepcje stratyfikacji (uwarstwienia) 285
3. Klasy i warstwy – rozmaitość znaczeń 287
 - Klasa 288
 - Warstwa 289
4. Zróżnicowanie społeczno-zawodowe 291
 - Klasyfikacje i skale zawodów 291
 - Prestiż zawodu 293
5. Ruchliwość społeczna 294

Rozdział XIII. ZRÓŻNICOWANIE SPOŁECZNE SPOŁECZEŃSTW PONOWOCZESNYCH 299

1. „Śmierć klas” 303
2. Klasa średnia 307

- 3. *Underclass* i marginalizacja społeczna 310
 - Bezrobocie 312
 - Bieda 313

Rozdział XIV. ZRÓŻNICOWANIE SPOŁECZNE, NIERÓWNOŚCI I RUCHLIWOŚĆ SPOŁECZNA W POLSCE 317

- 1. Zróżnicowanie społeczno-zawodowe 320
 - Zróżnicowanie społeczno-zawodowe w okresie PRL 320
 - Zróżnicowanie społeczno-zawodowe po zmianie ustrojowej 1989 roku 323
- 2. Ruchliwość społeczna 325
 - Charakter ruchliwości społecznej 326
 - Mężczyźni i kobiety w procesie ruchliwości społecznej 328
- 3. Polska klasa średnia 329
- 4. Nierówności społeczne w świetle antropologicznych badań poborowych 332
- 5. Wieś w układzie nierówności społecznych 334
 - Wieś-miasto jako wymiar zróżnicowania społecznego 334
 - Zróżnicowanie ludności wiejskiej 336
 - Zróżnicowanie rolników 336
- 6. Oblicze polskiej biedy 337
 - Miary ubóstwa i ich ograniczenia 337
 - Zasięg i głębokość polskiego ubóstwa 339
 - Stara i nowa bieda 340
 - Długotrwała bieda jako załączek *underclass* 342

Rozdział XV. RÓŻNICE PŁCI JAKO RÓŻNICE SPOŁECZNE 345

- 1. Kobiety jako przedmiot zainteresowania nauk społecznych 347
- 2. Społeczne różnice płci 349
 - Różnice płci w sferze pracy 350
 - Różnice płci w sferze władzy i polityki 353
 - Różnice płci w sferze obyczaju 355
- 3. Feminizm i ruchy kobiece 357
 - Ideologie feministyczne 358
 - Dylematy feminizmu 359
 - Współczesne ruchy kobiece 360
 - Wpływ feminizmu i ruchów kobiecych na prawo europejskie 361
- Nota bibliograficzna 365

CZĘŚĆ PIĄTA. INSTYTUCJE 367

Rozdział XVI. SFERA REPRODUKCJI 369

- 1. Rodzina jako instytucja 371
 - Biologiczne podłoże reprodukcji ludzkiej 371
 - Pojęcie rodziny 372
 - Różnorodność form rodziny 372

2. Europejska rodzina w epoce przedprzemysłowej 377
 - Gospodarstwo domowe, czyli domostwo 377
 - Małżonkowie, rodzice, dzieci 378
3. Rodzina w społeczeństwie przemysłowym 380
4. Rodzina współczesna 383
 - Współczesna rodzina jako rzeczywistość empiryczna i jako wartość 387
5. Współczesna rodzina polska 388

Rozdział XVII. SFERA POLITYKI 395

1. Polityka i władza 397
 - Prawomocność władzy 399
2. Państwo 400
 - Kształtowanie się nowoczesnych państw europejskich 401
 - Państwa narodowe we współczesnym świecie 402
3. Demokracja 403
 - Demokracja i liberalizm 407
 - Demokracja i biurokracja 409
 - Elity i demokracja 412

Rozdział XVIII. SFERA EKSPRESYJNO-INTEGRACYJNA 415

1. Edukacja 417
 - Zadania szkoły 420
 - Oświata w układzie nierówności społecznych 421
 2. Kultura symboliczna społeczeństwa masowego 424
 - Kultura masowa 424
 - Kultura popularna 426
 - Kultura popularna w epoce społeczeństw ponowoczesnych 427
 3. Religia 431
 - Różnorodność religii 432
 - Religia w społeczeństwach przemysłowych kręgu kultury europejskiej 434
 - Religia jako przedmiot zainteresowania socjologii 436
- Nota bibliograficzna 439

Literatura przywoływana 441

Indeks osób 463

Indeks rzeczowy 469

Przedmowa

Podręcznik ten wyrósł z wykładów w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, w którym przez wiele lat nauczałam przedmiotu „Wstęp do socjologii”. Przystąpienie do pisania podręcznika zawdzięczam namowom dr. Piotra Kwiatkowskiego, bez których zapewne nie podjęłabym tej decyzji, dość lekkomyślnej, jak się wkrótce okazało. Początkowo sądziłam bowiem, że konspekty wykładów szybko i bez wielkiego trudu przekształcę w książkę. Było to jednak złudzenie, które rozwiało się dopiero w momencie, kiedy zainwestowany wysiłek był zbyt wielki, aby zaniechać przedsięwzięcia i nie trudzić się dalej. W sumie praca nad książką zajęła więcej lat mego życia, niż się spodziewałam.

Podstawową trudnością było poradzenie sobie z wewnętrznym zróżnicowaniem socjologii, którą charakteryzuje wielokierunkowość zainteresowań oraz istnienie wielu rozbieżnych koncepcji teoretycznych. Pomocna okazała się analiza wydawanych w różnych krajach podręczników do nauczania socjologii na poziomie elementarnym. Pozwoliła ona stwierdzić, że mimo różnorodności orientacji teoretycznych i sposobów uprawiania tej dziedziny nauki ukształtował się w niej w ciągu ostatniego dwudziestolecia korpus wiedzy zgodnie uznawanej za podstawową. Zniknęły podręczniki pisane z jednej, łatwej do identyfikacji perspektywy teoretycznej. Pojawiły się takie, które prezentują różne orientacje teoretyczne nie jako konkurencyjne, ale jako uzupełniające się: każda oświetla bądź inne fragmenty świata społecznego, bądź te same od innej strony, dzięki czemu uzyskujemy jego pełniejszy i bogatszy obraz. W podręcznikach panuje to, co Piotr Sztompka nazywa „programowym eklektyzmem” (Sztompka 1985: 40–41). Jest on obecny również w mojej książce.

Opracowując podręcznik, przyjąłam założenia leżące u podstaw moich wykładów, w których dążyłam do przedstawiania problematyki socjologicznej możliwie jasno i prosto, ale bez nadmiernych uproszczeń. Chciałam napisać podręcznik będący dosłownie wprowadzeniem do socjologii, przeznaczony dla tych, którzy nic o niej nie wiedzą, dostarczający im elementarnej wiedzy socjologicznej, następnie rozszerzanej w różnych kierunkach. Taki, który wprowadzałby w świat zasadniczych problemów podejmowanych przez socjologię, a także pojęć i terminów języ-

ka socjologicznego, przy czym sam napisany byłby w języku możliwie prostym. Taki, aby ktoś, kto nauczył się dzięki niemu tego lub owego i przyszedł z tą wiedzą do specjalisty z jakiegoś zakresu, mógł usłyszeć: „W zasadzie ma pani/pan rację, ale sprawa jest znacznie bardziej skomplikowana”.

Innym moim założeniem było to, że podręcznik ma dostarczać nie tylko podstawowej wiedzy o socjologii, ale także o problemach społeczeństw współczesnych, zwłaszcza polskiego, tak jak rysują się one z perspektywy socjologicznej. Wzorem były dla mnie anglosaskie podręczniki socjologii, które mówią nie tylko o socjologii, ale i o społeczeństwie brytyjskim – w przypadku brytyjskich, a o amerykańskim – w przypadku amerykańskich.

W podręczniku wprowadziłam szczegółowe podziały na części, rozdziały i podrozdziały wewnątrz nich. Moim celem było uzyskanie konstrukcji przypominającej budowlę z klocków lego. Chciałam umożliwić każdemu z wykładowców tego przedmiotu, który w różnego typu szkołach i na wydziałach uniwersyteckich nauczany jest w innym zakresie, stworzenie własnej wersji podręcznika przez swobodne manipulowanie fragmentami niniejszego: pomijanie poszczególnych rozdziałów czy też ich części bądź zmienianie ich kolejności. Zasadniczy tekst ilustrowany jest przykładami i danymi z badań empirycznych; fragmenty te wyodrębniono w ramkach.

Literatura, na którą się powołuję w tekście, to pozycje bezpośrednio wykorzystywane w danym miejscu. Ich dobór w żadnej mierze nie może być traktowany jako pełna bibliografia prac dotyczących poszczególnych problemów. Ułomność bibliografii prac cytowanych skłoniła mnie do uzupełnienia każdej części podręcznika notą bibliograficzną. Głównym celem było dostrzczenie informacji o dostępnych w języku polskim i – z małymi wyjątkami – niecytowanych w tekście podstawowych pracach dotyczących problematyki omawianej w kolejnych rozdziałach. Na końcu książki znajduje się spis wszystkich pozycji wymienianych zarówno w rozdziałach podręcznika, jak i w notach bibliograficznych.

W czasie moich zmagania z materiałem tego podręcznika spotykałam się z ogromną życzliwością przyjaciół, kolegów i znajomych, którzy, poświęcając swój czas, służyli mi radą i pomocą. Byli wspaniałymi krytykami różnych partii tekstu, życzliwymi, ale nie pobłażliwymi. Zawdzięczam im wszystkim bardzo wiele i żywię wobec nich gorące uczucie wdzięczności.

Na pierwszym miejscu wymienić muszę Antoniego Mączaka i Andrzeja Mencwela, którzy, chociaż nie są moimi kolegami socjologami, zechcieli przeczytać i przedyskutować ze mną rozdziały poruszające problemy z kręgu ich zainteresowań. W następnej kolejności – kolegów z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, zaczynając od zespołu Zakładu Socjologii Ogólnej, na którego zebraniach dyskutowali oni rozdziały pod-

ręcznika sprawiające mi największą trudność. Szczególnie wiele wnieśli Piotr Chmielewski, Grażyna Kacprowicz i Sławomir Łodziński. Osobno wymienić pragnę kierownika tego zespołu, Aleksandrę Jasińską-Kanię, która jeszcze przed napisaniem recenzji wydawniczej dzieliła się ze mną uwagami o kolejnych partiach pracy w miarę ich powstawania, udzielała mi życzliwego wsparcia w tym trudzie oraz udostępniała swoje jeszcze nieopublikowane prace. Drugim recenzentem wydawniczym był Marek Ziółkowski, który ucieleśnił moje marzenia o wnikliwej i krytycznej, a zarazem życzliwej recenzji.

Koledzy z Instytutu Socjologii, Kazimierz Frieske, Antoni Kamiński, Witold Morawski, Ewa Nowicka i Renata Siemieńska, byli przyjacielskimi krytykami rozdziałów z zakresu ich specjalności i udzielali mi wskazówek bibliograficznych, za które dziękuję także Antoniemu Sułkowi. Agnieszce Latale dziękuję za redakcję części rozdziałów, udostępnianych studentom jako skrypt. Podziękować także pragnę kolegom z IFiS PAN, Henrykowi Domańskiemu i Elżbiecie Tarkowskiej, za życzliwe porady i udostępnione materiały.

Wszystkim im, jak również tym, których z powodu ułomności pamięci nie wymieniłam, jeszcze raz z całego serca dziękuję. Oczywiście, w jakiej mierze z ich rad i pomocy potrafiłam skorzystać, to już zupełnie inna sprawa.

Podziękowania należą się wreszcie członkom rodziny, których wciągnęłam do mojej pracy. Mąż, Jerzy Szacki, służył mi swoją socjologiczną wiedzą, systematycznie czytając kolejne rozdziały. Pomocni byli mi także syn, Jakub Szacki, oraz wnuk, Wojciech Szacki, jako przedstawiciele innych niż socjologia dziedzin wiedzy.